4

संवादानुच्छेदलेखनम्

1. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यैः पूरयत —

लता – राधिके ! प्रात:काले एव सज्जीभूय कुत्र गन्तुं सन्नद्धा ?

राधिका–1 ....

लता – विद्यालयम् ! अस्यां वेशभूषायाम्? तव गणवेश: कुत्राऽस्ति ?

राधिका–2 ....

लता – अहा ! काव्यालिस्पर्धा ! बहुशोभनम्। स्पर्धा तव विद्यालये एव अस्ति उत अपरस्मिन् विद्यालये ?

राधिका – 3 ....

लता – त्वम् प्रतियोगितायां सम्यग्रूपेण प्रस्तुतिं कुर्या: इति मम शुभकामना।

राधिका – 4 ....

लता– 5 ....

मञ्जूषा

(क) शुभास्ते सन्तु पन्थान:।
(ख) अहं विद्यालयं गच्छामि।
(ग) धन्यवाद: भगिनि।
(घ) विद्यालये नास्ति स्पर्धा, वयं शिक्षिकया सह अपरं विद्यालयं गमिष्याम:।
(ङ) अद्य काव्यालि-प्रतियोगिता अस्ति, अहं प्रतियोगितायां भागं ग्रहीतुं सज्जीभूय गच्छामि।

उत्तरसंकेत: – 1-ख, 2-ङ, 3-घ, 4-ग, 5-क

2. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यैः पूरयत —

राहुल: – अभिनव ! नमो नम:! चिरात् दृष्टोऽसि?

अभिनव– 1..............................

© NCERT not to be republished

राहुल: – अभिवादये तरुण ! भवता सह मिलित्वा प्रसन्नोऽस्मि।

तरुण: – 2..

राहुल: – भवान् किं करोति ?

तरुण: – अहं संस्कृतसाहित्ये स्नातकोत्तरपरीक्षां संपाद्य आगतोऽस्मि।

राहुल: – 3..।

तरुण: – किमर्थम्?

राहुल: – 4..

तरुण: – संस्कृतपठनेन सह वैज्ञानिकप्रविधीनाम् उपयोगे न कोऽपि दोष:? अहं तु सर्वाणि वैज्ञानिकोपकरणानि उपयुञ्जे।

राहुल: – शोभनम्। 5..

(क) भवान् आधुनिकै: वस्त्रै: सज्ज:, बहुमूल्यं च चलदूरभाषयन्त्रं धारयन् आधुनिक इव प्रतीयते।
(ख) मम मनस: भ्रान्तिरियम् अपगता यत् संस्कृताध्येतार: रूढिवादिन: भवन्ति।
(ग) अहमपि प्रसन्नोऽस्मि।
(घ) परं भवन्तं दृष्ट्वा तु न प्रतीयते यत् भवान् संस्कृतच्छात्र:।
(ङ) अहं मातुलगृहं गतवान् आसम्। अयं मम मातुलपुत्र: तरुण:। एनम् मिलतु।

मञ्जूषा

3. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यै: पूरयत —

माता – पुत्र! त्वम् अधुना किं पठसि?

पुत्र: – 1..

माता – काऽपि परीक्षा अस्ति संस्कृतस्य किम् ?

पुत्र: – मात:! 2..

माता – अतीव शोभनम् ! अभ्यासं कृत्वा सोत्साहं स्पर्धायां भागग्रहणं कुरु।

पुत्र: – 3..

माता – प्रथमं श्लोकानाम् अर्थान् अवबोध, तत: स्मरणं कुरु। एवम् न विस्मरिष्यसि।

पुत्र: – 4..

© NCERT not to be republished

माता – आगच्छ पुत्र ! अहम् सर्वेषां श्लोकानाम् अर्थमपि अवबोधयामि, सस्वरवाचनं चापि शिक्षयामि।

पुत्रः – (प्रसन्नतया) 5 ....

(कथयित्वा आलिङ्गति)

मञ्जूषा

(क)	मातः! अतीव स्नेहमयी असि त्वम्। अहं त्वयि भृशं स्निह्यामि।
(ख)	परमहं श्लोकान् स्मृत्वा अपि विस्मरामि। न जाने कीदृशी प्रस्तुतिः भविष्यति?
(ग)	मातः! मां श्लोकानाम् अर्थान् अवबोधय।
(घ)	परश्वः संस्कृतश्लोकोच्चारण-प्रतियोगिता वर्तते।
(ङ)	अहं संस्कृत-श्लोकान् कण्ठस्थीकरोमि।

4. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यैः पूरयत –

मोहनः – नमो नमः पितृव्य! कथमस्ति भवान्?

पितृव्यः – अहम् सम्यक् अस्मि। अपि यूयं स्वस्थाः स्थ?

1 ....

मोहनः – आम् पितृव्य! प्रदूषणस्य स्थितिः तु गभीरा सञ्जाता। अत एव

2 ....

पितृव्यः – अवकाशः! परमनेन किं भविष्यति?

3 ....

मोहनः – इदं तु सत्यम्। सर्वकारः प्रदूषणनिवारणाय अन्यानपि उपायान् करोति।

पितृव्यः– 4 ....

मोहनः – आम् पितृव्य! सर्वकारेण तु अनेके उपायाः कृताः। जनाः सार्वजनिकवाहनानां प्रयोगाय प्रेरिताः, समविषमनियमानां प्रयोगेण वाहनयातायातं न्यूनीकरणीयम् इति च निर्दिष्टम्।

पितृव्यः – वत्स! त्वमपि स्वास्थ्यरक्षणाय तत्परो भव।

5 ....

© NCERT not to be republished

मञ्जूषा

(क) प्रदूषणस्य दुष्प्रभाव: तु बालै: सह वयस्कानामपि स्वास्थ्ये भवति।
(ख) सर्वकारेण सह सामान्यजनै: अपि प्रदूषणवारणस्य प्रयत्न: करणीय:।
(ग) अपरिहार्यस्थितौ एव गृहात् बहि: गच्छ। यावत् वायौ हानिकारकाणि तत्त्वानि सन्ति, तावत्पर्यन्तं गृहे तिष्ठ।
(घ) देहल्यां पर्यावरणप्रदूषणेन स्थिति: भयङ्करी अस्ति इति श्रुतं मया।
(ङ) विद्यालयेषु अपि त्रिदिवसीय: अवकाश: घोषित:।

5. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यै: पूरयत –

रमेशप्रसादः–अभिवादये महोदय!

प्रधानाचार्यः–नमो नमः, किमागमनप्रयोजनम्?

रमेशप्रसादः–1...

प्रधानाचार्यः–परं सत्रस्य मध्ये प्रवेश: कथं संभवो भविष्यति?

रमेशप्रसादः–2...

प्रधानाचार्यः–अस्तु, पश्यामि अहं किं कर्तुं शक्नोमि? भवान् किं करोति? छात्रस्य माता वा किं करोति?

रमेशप्रसादः–3...

प्रधानाचार्यः– सा शिक्षिता अस्ति न वा ?

रमेशप्रसादः– 4...

प्रधानाचार्यः– इदं तु बहुशोभनम्। शिक्षिता माता

5...

मञ्जूषा

(क) अहं केन्द्रसर्वकारे वित्तविभागे सहायकाधिकारी अस्मि। मम पत्नी एका गृहिणी अस्ति। सा गृहस्य सर्वाणि कार्याणि सम्पादयति।
(ख) शिशो: आचारव्यवहारेण समं शैक्षिकप्रगते: अपि अवधानं कर्तुं समर्था भवति।
(ग) अहं भवतां विद्यालये स्वपुत्रस्य प्रवेशार्थम् निवेदनं कर्तुम् आगतोऽस्मि।
(घ) अहं स्थानान्तरितो भूत्वा अत्रागतोऽस्मि, अत एव सत्रस्य मध्ये प्रवेशार्थं प्रार्थये।
(ङ) आम् महोदय! सा स्नातकपरीक्षोत्तीर्णा अस्ति।

© NCERT not to be republished

6. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यैः पूरयत –

प्रवीरः – मनोज-महोदय! चिन्तित इव प्रतीयसे? किं कारणं खलु?

मनोजः – 1 ....

अहम् तस्य व्यवहारेण उद्विग्नतामनुभवामि।

प्रवीरः – किं सः आरम्भतः एव उद्दण्डः आसीत्?

मनोजः – 2 ....

न जाने इदानीं सः किमर्थम् एवम् आचरति? इति न जाने।

प्रवीरः – 3 ....

मनोजः – कक्षायां पञ्चाशत् छात्राः भवन्ति। किम् एकैकस्योपरि ध्यानं संभवमस्ति?

प्रवीरः – 4 ....

परम् यदि कोऽपि असामान्यमाचरति, तर्हि तस्य व्यवहारोपरि तु अवधानं दातव्यमेव।

मनोजः – शोभनं कथयसि 5 ....

मञ्जूषा

(क) किं त्वं तस्य परिवर्तितव्यवहारस्य कारणम् अन्विष्टवान्?
(ख) सर्वेषामुपरि तु व्यक्तिगतावधानं न संभवम्।
(ग) अहं मनोवैज्ञानिकरीत्या तस्य व्यवहारस्य कारणं ज्ञास्यामि।
(घ) द्वित्रेभ्यः मासेभ्यः एकः छात्रः उद्दण्ड इव आचरति।
(ङ) न, न, सः तु अतीव विनयशीलः आसीत्।

7. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यैः पूरयत –

शुभङ्करः – माधवि! त्वम् अल्पाहारार्थं किम् आनीतवती असि?

माधवी – 1 ....

अनुरागः– अहम् ओदनं द्विदलं च आनीतवान् अस्मि।

शुभङ्करः– मम माता मह्यं रोटिकां तुम्बीफलशाकं च दत्तवती, परम्

2 ....

लता – मम पार्श्वे आलुकस्य चिप्स इति पर्पटा: शीतलपेयं चास्ति।

3 ....

शुभङ्कर: – आम्, मह्यं शीतलपेयं रोचते।

आशीष:– 4 ....

किं विस्मृतं त्वया यत् चिप्सादिकानि जंक इति भोज्यवस्तूनि स्वास्थ्याय हितकराणि न भवन्ति।

शुभङ्कर: – यद्वस्तु अस्मभ्यं न रोचते, तत् वयं कथं खादेम?

आशीष:– सर्वदा तथ्यमिदं स्मरणीयं यत् 5 ....

....

मञ्जूषा

(क) अद्यैव शिक्षिका संतुलिताहारविषये पाठितवती।
(ख) मम अल्पाहारपात्रे रोटिका, पनसशाकं चास्ति।
(ग) मह्यं न रोचते रोटिका, शाकं च।
(घ) रुचिकरं भोजनं सर्वदा स्वास्थ्यप्रदं न भवति।
(ङ) किं तुभ्यं रोचते?

8. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यै: पूरयत –

आचार्य:– प्रणव! किं त्वं स्वजीवनलक्ष्यं निर्धारितवान्?

प्रणव: – आम् गुरव:। 1 ....

आचार्य:– शोभनम्, तर्हि चिकित्सको भूत्वा जनसेवां करिष्यसि।

2 ....

प्रणव: – महोदय! चिकित्साक्षेत्रे बहुधनार्जनस्यापि अवसर: प्राप्यते।

3 ....

आचार्य:– किम् धनार्जनाय विदेशगमनमेव तव जीवनोद्देश्यम्?

4 ....

प्रणवः – आचार्य! किं स्वप्रतिभायाः उपयोगं कृत्वा सुविधाकांक्षा नोचिता?

आचार्यः– अनुचिता नास्ति सुविधानां धनानां च इच्छा, परं

5 ....

मञ्जूषा

(क) स्वदेशं प्रति स्वकर्तव्यस्य उपेक्षा न करणीया।
(ख) अहं चिकित्साविज्ञानं पठिष्यामि।
(ग) भारते अध्ययनं कृत्वा विदेशं पलायिष्यसे? किमिदम् उचितम्?
(घ) उत्तमं जीवनलक्ष्यम्।
(ङ) अहं तु चिकित्सको भूत्वा विदेशे जीवनं यापयिष्यामि इति मम मनसि बलवती इच्छा अस्ति।

9. अधोलिखितसंवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यैः पूरयत –

प्रवीरः – श्वः अस्माकं समावर्तनसंस्कारः (*farewel ceremony*) अस्ति। न जाने कथं द्रुतगत्या वर्षाणि व्यतीतानि।

अतुलः – 1 ....

प्रवीरः – अहं तु अभियन्त्रविज्ञानं पठिष्यामि।

देवेशः – मया तु चिकित्साविज्ञानं पठिष्यते।

नीलिमा– 2 ....

वैष्णवी – अहं ''मधुबनीचित्रकला'' इत्यस्य प्रशिक्षणं प्राप्य कुटीरोद्योगं चालयिष्यामि। मह्यं चित्रांकनम् अतीव रोचते।

अतुलः – 3 ....

मण्डनः – अस्मिन् कीदृशम् आश्चर्यम् ? 4 ....

....

देवेशः – त्वमपि मण्डन! तव गणितक्षेत्रे दक्षतां दृष्ट्वा त्वयि भविष्यस्य गणितज्ञं पश्यामि अहम्। त्वं कृषिकार्यं करिष्यसि ?

मण्डनः – 5 ....

अवनीशः– सम्यक् कथितम्। अधुना तु सर्वकारेण भूमिस्वास्थ्यपत्रम् *(soil health card)* अपि प्रदीयते, येन भूमिस्वास्थ्यपरीक्षणं भवति।

सर्वे – भूमेः अपि स्वास्थ्यस्य परीक्षणम्? (हसन्ति)

अवनीशः – अथ किम् ? भूमेः अपि स्वास्थ्यपरीक्षणं कर्तव्यम्।

मञ्जूषा

(क) द्वादशकक्षानन्तरं त्वं कस्मिन् क्षेत्रे भविष्यनिर्माणं करिष्यसि?
(ख) अथ किम्? वैज्ञानिकरीत्या कृषिकार्यं कृत्वा अहं देशस्य कृषिसम्पदः विकासे योगदानं करिष्यामि।
(ग) अहो महदाश्चर्यम्! कक्षायाः सर्वाधिका मेधाविनी छात्रा चित्रकलाक्षेत्रे भविष्यनिर्माणं करिष्यति?
(घ) अहं वस्त्रालंकरणविज्ञानं पठिष्यामि।
(ङ) अहमपि कृषिविज्ञानं पठित्वा कृषिकार्यं करिष्यामि।

10. अधोलिखितं संवादं मञ्जूषाप्रदत्तवाक्यैः पूरयत –

(विद्यालयात् गृहम् आगच्छति अभिषेकः)

अभिषेकः– मातः! गृहात् बहिः अवकरः प्रक्षिप्तः अस्ति। कः प्रक्षिप्तवान् अवकरम्?

माता – 1 ....
किमभवत्? त्वं किमर्थं पृच्छसि?

अभिषेकः– मातः! किं गृहाभ्यन्तरं मार्जनेन एव स्वच्छताकार्यं समाप्यते खलु?

माता – 2 ....

अभिषेकः– मातः! मार्गमुभयतः अवकराणां पर्वत इव दृश्यते, तस्य मालिन्यम् अस्माकं श्वसनतन्त्रे अवरोधं जनयति। एते 3 ....
....
अत एव अस्माभिः अस्माकं परिवेशः स्वच्छः करणीयः।

माता – त्वं सुष्ठु भणसि। परं किमहमेकाकिनी एव मार्गस्य परिष्करणं करवाणि?

© NCERT not to be republished

अभिषेकः– 4 ....

माता – शोभनं वत्स! परं सद्यः एव तव मनसि स्वच्छतायाः संकल्पः कथम् उद्भूतः?

अभिषेकः– 5 ....

मञ्जूषा

(क) अवकराः अनेकान् रोगान् अपि जनयन्ति।
(ख) वयम् आरम्भं कुर्मः। शनैः शनैः अन्ये अपि अस्मिन् पावनकर्मणि सहयोगिनः भविष्यन्ति।
(ग) अद्य विद्यालये स्वच्छताया महत्त्वविषये आचार्या पाठितवती।
(घ) सर्वे स्वगृहमेव परिष्कुर्वन्ति।
(ङ) अहमेव गृहस्य मार्जनं कृत्वा अवकरं बहिः प्रक्षिप्तवती।

11. स्वस्य भ्रात्रा, भगिन्या अथवा मित्रेण सह संवादं पञ्चवाक्यैः स्वशब्दैः लिखत।

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....

© NCERT not to be republished

अनुच्छेदलेखनम्
(श्रवण-भाषण-कौशल-विकासार्थम्)

1. मम परिचय:

मम नाम अनुश्री: अस्ति। अहं त्रयोदशवर्षीया बालिका अस्मि। अहं राजकीय-विद्यालये नवम-कक्षायां पठामि। अहम् चेन्नईनगरे निवसामि। मम गृहे मम पितरौ, ममानुज: च सन्ति। सर्वे मयि स्निह्यन्ति। अध्ययनक्षेत्रे विज्ञानविषय: मे अतीव रोचते। सममेव चित्राङ्कने अपि मम अभिरुचि: अस्ति। भाषासु संस्कृतभाषा मे प्रिया। तत्र वाक्यसंयोजनकाले शब्दरूपधातुरूपप्रयोगे अहम् आनन्दमनुभवामि। भविष्ये चित्रकारिताक्षेत्रे नैपुण्यमधिगमिष्यामीति मे जीवनलक्ष्यम्।

निर्देश:—

अध्यापक: कक्षायाम् आत्मपरिचयस्य आदर्शवाचनं कुर्यात्, छात्राश्च तत् श्रुत्वा स्वपरिचयरूपेण कानिचित् वाक्यानि लिखेयु:।

....

....

....

....

2. पर्यावरण-प्रदूषणम्

अद्यत्वे भारतस्य राजधान्या: देहल्या: वातावरणम् अतीव प्रदूषितं सञ्जातमस्ति। सर्वत्र वायौ विषाक्तानि तत्त्वानि, यथा कार्बनमोनोऑक्साइड, सल्फर ऑक्साइड, हाइड्रोकार्बन, अमोनिया इत्यादीनि व्याप्तानि सन्ति येन जनानां स्वास्थ्योपरि दुष्प्रभाव: भवति। प्रात: सायं च वातावरणे कूहा भवति। अधिसङ्ख्यका: जना: श्वासरोगेण ग्रस्ता: भवन्ति, नेत्रयो: दाह: अपि अनुभूयते। पर्यावरणप्रदूषणस्य कारणानि औद्योगिकसंस्थानां बाहुल्यम्, वाहनेभ्य: निर्गता: धूमा:, पलालस्य ज्वालनेन निर्गता: धूमा:, स्फोटकपदार्थानां ज्वालनम् इत्यादीनि सन्ति। सर्वकार: अपि अनेका: नीती: निर्माय प्रदूषणस्तरं न्यूनीकर्तुं प्रयत्नशीलोऽस्ति परम् अस्माभि: अपि एवं प्रयतितव्यम् येन पर्यावरणं प्रदूषितं न भवेत्।

निर्देश:—

अध्यापक: अनुच्छेदस्यास्य आदर्शवाचनं कुर्यात्। अनन्तरं छात्रा: अपि अनुवाचनं कुर्यु:। प्रदूषणनिवारणार्थं स्वविचारान् अपि लिखेयु:।

....

....

....

....

....

....

3. अनुशासनम्

जीवने अनुशासनस्य अत्यधिकं महत्त्वं भवति। अनुशासनपालनेन अस्माकं व्यक्तित्वस्य सन्तुलित: विकास: भवति। समयपालनस्य प्रवृत्ति: विवर्धते। समयपालनेन च सर्वाणि कार्याणि समयेन भवन्ति। अनेन सामाजिकताया: अपि विकास: भवति। कर्तव्याकर्तव्यस्य ज्ञानमपि प्राप्यते, येन वयं मनुष्यजीवनं सफलं कुर्म:। अनुशासनम् अस्मान् सन्मार्गं प्रति प्रेरयति। अनुशासनस्य प्रवृत्ति: अन्त:करणात् एव भवति।

निर्देश:—

अनुच्छेदमिमं पठित्वा कक्षायाम् अनुशासनविषये छात्रा: चर्चा-विचारं कुर्वन्तु। पुस्तिकायां च लिखन्तु।

....

....

....

....

4. विमुद्रीकरणम्

2016 तमे वर्षे नवम्बरमासस्य अष्टम्यां तारिकायां प्रधानमन्त्रिणा विमुद्रीकरणस्य घोषणा कृता। पञ्चशत-रूप्यकाणां सहस्रात्मकानां च रूप्यकाणां निषेध: सञ्जात:। अस्य निर्णयस्य कारणमासीत् जनानां धनाढ्यानां च पार्श्वे यत् कृष्णधनं संचितमस्ति तत् बहिरायातु। मासद्वयम् विमुद्रीकरणेन जनै: अनेकं काठिन्यम् अनुभूतं परं भ्रष्टाचारं रोद्धुं कृतेऽस्मिन् सर्वकारस्य निर्णये

© NCERT not to be republished

सर्वेऽपि जना: काठिन्यम् अनुभवन्त: अपि सहयोगं कृतवन्त:। विमुद्रीकरणस्य परिणामेन सर्वं धनं सर्वा: च मुद्रा: वित्तकोशे समायाता:।

निर्देश:—

छात्रा: परस्परं 'विमुद्रीकरणम्' इति विषयमधिकृत्य चर्चां कुर्वन्तु, पक्षे विपक्षे च स्वमतं प्रकटयन्तु। पुस्तिकायां च लिखन्तु।

5. परीक्षा

अहो परीक्षा पुन: समायाता। अस्या: नामोच्चारणेन एव गात्राणि कम्पन्ते, मनसि चिन्ताजालानि आयान्ति। सर्वं पठितमपि विस्मृतमिव प्रतीयते। न जाने कीदृशं प्रश्नपत्रम् आगमिष्यति, कथं च अहं स्पृहणीयान् अङ्कान् लप्स्ये इत्येव चिन्ता गुरुतरा भवति। न जाने केन महापुरुषेण परीक्षाया: संकल्पना विहिता? मन्येऽहम् ईश्वरोऽपि यदि परीक्षार्थी भूयात्, सोऽपि भीतो भूत्वा पलायनं कुर्यात्।

निर्देश:—

शिक्षकाणां निर्देशने छात्रा: परीक्षाविषये चर्चां विचारं च कुर्वन्तु पुस्तिकायां च लिखन्तु।

© NCERT not to be republished